

BIBLIOTEKA

323

ZH 43

Gjergj

Zheji

Hyrje

në

folklor

Vëllimi I

PHOENIX

398
ZH 43

Gjergj
Zheji

**Hyrje
në
folklor**

LIBRARY
BOSTON
NB INV
54584

PHOENIX

Autori: Gjergj Zhej

Redaktor: Ndriçim Kulla

Formulimi: Artan Raça

Faqosja në kompjuter: Lida Alimehmeti

E drejta e botimit i takon Shtëpisë Botuese "PHOENIX"

Viti i botimit 1994

**Hyrje
në
folklor**

PHOENIX

Lënda

1. Folklori dhe folkloristika.....	7
2. Vështrim në folkloristikën shqiptare.....	13
3. Tiparet kryesore të folklorit.....	24
4. Kanuni i Lekë Dukagjinit.....	29
5. Lodrat dhe këngët e fëmijëve.....	36
6. Ritet dhe këngët e motmotit.....	42
7. Zakonet e lindjes dhe ninullat	49
8. Zakonet dhe këngët e dasmës.....	53
9. Vdekja dhe vajet.....	59
10. Këngët lirike shoqërore.....	63
11. Këngët e dashurisë.....	67
12. Proverbat dhe gjëgjëzat.....	70
13. Përrallat.....	74
14. Folklori dhe e qeshura.....	71

KREU I

FOLKLORI DHE FOLKLORISTIKA

Fjala **folklor**, që sot përdoret në tërë botën, vjen nga anglishtja: **folk-lore** (**folk** që do të thotë popull dhe **lore** që do të thotë dituri, doktrinë, urtësi). Ky term u përdor për herë të parë në gusht të vitit 1846 nga arkeologu J.W. Thoms për të treguar thesarin e traditave të një populli. Më pas me të u emërua edhe shkenca që mirret me studimin e këtij thesari, ndërsa sot për këtë shkencë përdorim fjalën **folkloristikë**. Megjithatë studiuesit krijuan edhe emërtime të tjera. Kështu p.sh në Gjermani lindi fjala **Volkskunde**, në Suedi e Norvegji fjalët **Folkminne** dhe **Folkeminne**; në Francë u quajt **traditionisme**, në Greqi **laografia**, kurse në Itali me fjalët **tradizioni popullari**, **demopsikologia** dhe **demologia**. Krijimi i këtyre neologjizmave dëshmon jo vetëm pakënaqësinë e studiuesve të ndryshëm për termin folklor, por edhe për faktin që në konceptin e kësaj fjale hyjnë brendi të reja, ku nuk flitet më vetëm për thesar traditash, por edhe për psikologji të popullit, edhe për përshkrim të zakoneve të një populli etj. Sidoqoftë, sot, siç u tha, përdoren botërisht fjalët **folklor** dhe **folkloristikë**.

Megjithëse fjala folklor është relativisht e re, shkenca si kërkim apo fillim kërkimi në këtë fushë, mund të themi se ekzistonte shumë kohë më parë, meqë pararendësit e saj si Frank Bardhi ynë (1606-1643), Charles Perrault (1613-1703) dhe vëllezërit Grimm (Jacob dhe Wilhelm) në sh. XVII, si John Brown (1800-1859) dhe Nicolo Tommaseo (1802-1874) apo Johann Herder (1744-1903), në vende të ndryshme të Evropës, përgatitën terrenin mbi të cilin do të ngrihej më pas shkenca e folklorit, kur në mesin e shekullit XIX etnografia u afirmua si shkencë më vete. Pikërisht në ato kohë ngrihet çështja e kësaj shkenca që ravizohej nëpërmjet përmbledhjeve me proverba, me këngë, përralla dhe manifestime të tjera popullore dhe bëhen kështu përpjekje për të përcaktuar objektin dhe lidhjet e saj me disiplinat e tjera, që studiojnë njerinë në aspektin fizik, moral dhe politik. Përcaktimi i parë i perket **Folk-lore Society** të Londrës (1878). Për **shkollën angleze** folklori është shkenca e traditave, do me thenë historia

primitive e njerëzimit; termi "traditë", sinonim i "aktivitetit popullor" përfshin bestytnitë dhe besimet e tjera arkaike, që mbijetojnë në popull o më mirë reliket e epokave të hershme, madje primitive. Në këtë kuptim, folklori përjashton nga fusha e studimit të vet praktikat dhe zakonet e ndryshme, duke përbërë kështu atë kapitull të shkencës historike që mirret me "historinë e pashkruar dhe të fesë jozyrtare", me një fjalë mirret me atë pjesë të jetës, që te njerëzit e egër është një realitet aktual ndërsa te populli i thjeshtë i kombeve të qytetëruar është një realitet që mbijeton ende.

Në luftë me këtë doktrinë, që ndiqet në vendet anglofone, afirmohen cangaca konceptime dhe prirje të reja, që nganjëherë janë edhe më të kuptueshme. Kështu, sipas **shkollës filandeze**, objekt kryesor i folklorit është tradita orale, gjithçka i përket mitit e legjendës: ajo është në thelb studimi i mitologjisë dhe letërsisë gojore.

Duhet thënë ndërkaq, se si njëra shkollë ashtu edhe tjetra, paraqesin dy teori që e bëjnë folklorin të jetë një disiplinë etnografike, duke injoruar kështu ndërvarjen e brendshme dhe organike që i bën të pandashëm elementët e saj përbërës: elementët shpirtëror (tradita orale) dhe elementët praktikë (tradita objektive).

Sa kohë sundonin këto konceptime, studimet folkloristike kanë ndjerë ndikimin e tyre, si përse i përket teorive që kishin të bënin me mitologjinë si edhe përse i përket teorive që kishin të bënin me mitologjinë si edhe përse i përket studimit të krahasuar të narracionit popullor. Kështu **shkolla naturaliste** (M.Müller) përpiquej të gjurmonte elementët mitikë që përbënin bërthamën e tregimeve popullore dhe mitit i jepte një interpretim naturalist; **shkolla indianiste** (T. Benfey) vinte në dukje burimet indiane, të cilat, megjithëse kishin pësuar përpunime e transformime të mëdha, mund të hetoheshin ende në përrallat, legjendat dhe në tregimet e popujve të vendeve perëndimore. Mbi këto shkolla e kundërtyre, u afirmua **shkolla antropologjike** (E.B.Tylor), që përpiquej të gjente në mentalitetin animistik të njeriut primitiv elementët nga të cilët ishin zhvilluar më pas historitë e çuditshme e të mrekullueshme me demonë dhe zota, me heronj e shtriganë si dhe praktikat (ritet) e ndryshme të bestytnive. Teorinë antropologjike do ta ndjekin edhe shumë shkencëtarë si Alfred Nutt, Andrew Lang, Giuseppe Pitre etj. Sipas këtij drejtimi antropologjik, i kryen studimet e tij edhe folkloristi i dëgjuar skocez James George Frazer (1854-1941) në librin e tij "Dega artë". Sipas Frazerit, folklori është shprehje e mentalitetit animistik dhe e praktikave mistike që mbijetojnë dhe hetohen edhe në zakone të ndryshme, në besimet dhe ceremonitë e popullit të thjeshtë dhe pa kulturë të kasolleve dhe të fshatrave dhe që ruhen pra në formën e traditave. Ideja bazë e Frazerit është që të zbulojë në folklor themelet e feve. Ja përse, sipas Frazerit, për të kuptuar parimet mbi të cilat ngrihen o nga të cilat burojnë shumë manifestime të jetës së popullit të thjeshtë, që na duken të çuditshme, është e domosdoshme të njihen ligjet që drejtojnë këtë mentalitet, që priret dhe drejtohet nga animizmi dhe magjia. Kështu, psh. për të shpjeguar mjaft zakone edhe të dasmave tona duhet të kemi parasysh këtë mentalitet primitiv. Dihet, psh, se në të kaluarën, në disa fshatra ka qenë zakon që kur vinte nusja në shtëpinë e dhëndërit, ajo, pa u përshëndetur me asnjë njeri tjetër, duhej të vinte pranë vatrës, dhe, nëse vatra ishte në mes të dhomës, t'i binte rrotull vatrës tri herë, nëse vatra ishte

rrzë murit, ajo të përplaste simbolikisht kokën tri herë në oxhak. Pse bëhej ky rit? Mbasi në vatër, në të kaluar, varrosej i pari i fisit dhe mbi të zjarri duhej të mbahej i pashuar dhe nusja të përshëndeste atë të parin. Kjo gjë provohet edhe nga ana gjuhësore: fjala **vatër** e shqipes është identike me fjalën gjermane **vatër** (baba), e afërt me tingëllimin e fjalës latine **pater** (baba), greke **patera** (baba) etj.

✓ Detyrë kryesore e folklorit dhe e folkloristikës është mbledhja dhe studimi i traditave popullore, duke nënkuptuar për traditë jo vetëm besimet dhe opinionin që ka populli i pakultivuar për faktet dhe fenomenet e universit, por edhe për zakonet e përditshme, për ceremonitë e festave të ndryshme, si edhe manifestimet estetike të çfarëdo lloji.

Para se të vazhdojmë më tutje, është e udhës të ndalemi e të themi diçka për zanafillën e folklorit në dritën edhe të atyre që u thanë gjer tani. Kur flasim për zanafillën e folklorit, duhet ta kemi të qartë se ai nuk lind vetëm, por së bashku me elementë të tjerë me të cilët është i lidhur; kështu ai lind edhe me elementë që i përkasin etnografisë (zakone, ritet e ndryshme etj), që i përkasin muzikës, valles etj. Dhe i parë në këtë tërësi, si fenomen artistik dhe jetësor, lidhur me jetën e njerit primitiv, mund të themi se **folklori është i vjetër sa vetë njeriu**. Ai lindi si një nevojë e brendshme e këtij njeriu primitiv, në krye, jo si fenomen artistik i pastër, por si një fenomen që ishte i lidhur direkt me jetën e tij, me mbijetesën e tij, me sigurinë për jetën etj. Me një fjalë, e thënë ndryshe, njeriu primitiv, i pafuqishëm në mes të forcave të ndryshme të realitetit, duke e menduar botën të populluar nga shpirta (faza e animizmit), nga shpirta që ishin në të mirë të tij, që, së paku kështu i ngjante atij, e ndihmonin për të kapërcyer vështirësitë që ai haste në jetë, që e ruanin nga e keqja, rreziqet e jetës, e ruanin nga sëmundja, e ruanin nga thatësira, i falnin pjellori si atij ashtu edhe tokës, por edhe shpirta që ishin të ligj, që, së paku kështu i ngjante atij, kishin ngritur pusi dhe donin ta godisnin nga çasti në çast, shpirta zilarë e tekanjozë, që mund t'i dërgonin sëmundjet dhe vdekjen, mund të bënin që prodhimet të mos ishin të mbara, që gjahu të mos ishte i mbarë etj. Për t'u dalë përpara këtyre fatkeqësive, për të siguruar shëndet e pjellore si për vete ashtu edhe për natyrën, njeriu primitiv u mundua me anë të lutjeve dhe yshtjeve magjike, të bëjë për vete shpirtrat dhe të ruhet nga çdo e ligë. **Pikërisht nga këto rite primitive fetare e magjike lindin krijimet e para folklorike** Një gjë e tillë mund të hetohet edhe sot në popujt primitivë të Afrikës apo të Amerikës së Jugut, ku riti magjik është ende i gjallë dhe kryhet me anë krijimesh të vërteta folklorike. Nga ana tjetër, kjo mund të vërehet te mbeturinat e këtyre riteve magjike që kanë arritur gjer në ditët tona dhe që duhen pasur parasysh kur duam të shpjegojmë, edhe në folklorin tonë, shumë këngë të vjetra që na kanë mbetur si nga ritet e motmotit ashtu edhe në shumë këngë të lidhura me ritet e dasmës etj.

Nga këto që thamë, kuptohet se folklori lindi në gji të natyrës dhe mes njerëzve që jetonin në gji të natyrës, mes atyre që punonin tokën apo mbarështronin bagëtinë dhe jetonin me këto prodhime, pra lindi e u zhvillua në mes të fshatarëve. Me pas krijimet folklorike, edhe pse njeriu përparoi dhe shkënca bëri të veten, duke lehtësuar jetën e punën e njeriut, nuk u shuan, ndonëse karakteri i tyre ritual e magjik erdhi përherë e më tepër duke u pakësuar në mos zhdukur fare. Në këtë fazë të dytë, në kohën e qytetërimit, krijimi folklorik është më shumë një vepër artistike

se sa një vepër rituale fetare. Kjo shpjegon, nga ana tjetër, jetëgjatësinë e folklorit, ruajtjen e tij deri në ditët tona, madje, edhe gjallërinë e tij në mjaft aspekte, sidomos si mbështetës për artin e kultivuar. Dalëngadalë lindën edhe njerëz që mirreshin kryesisht me krijimin e këtyre këngëve popullore: të tillë mund të përmendim aedët, rapsodët, trubadurët, truverët, menstrelët etj. duke filluar nga Homeri e duke mbaruar deri te Osiani skoces e deri te rapsodët e këngëtarët tanë. Tashti folklori është një krijim artistik, që kryen një funksion krejt tjetër nga ai i pari. Megjithatë shtresa e parë e folklorit (legjendat, këngët e riteve, përrallat, proverbat etj) mbetet një relike shumë e çmuar se bart në vetvete psikologjinë e hershme të njeriut; si relike e fosile të gjalla këto krijime ruhen e kalohen ende sot e kësaj dite nga një brez në tjetrin jo vetëm si vepra artistike, por edhe si elementë të qenësishëm që flasin për origjinalitetin e një kombi, për identitetin kombëtar të një populli.

Pikërisht si të tilla, krijimet e folklorit mbliidhen e studiohen sot në gjithë botën, për to, janë ngritur muze të ndryshme etj. Bërthamat e para të muzeumeve folklorike duken në gjysmën e dytë të shekullit XIX. Kështu në Suedi, ngrihet në Stokholm, i famshmi Muze Verior (Nordiska Museet) më 1872. Pas këtij në Suedi u ngritën lart nga 2000 të tjerë. Edhe në Finlandë, u ngrit një Muze shumë i madh. Muzeu Kombëtar i Helsinkit më 1908, përveç muzeve të tjerë të shumtë. Edhe nga këto kuptohet se sa rëndësi i kanë dhënë vendet skandinave mbledhjes, ruajtjes dhe studimit të folklorit. Muze të tillë u ngritën më pas edhe në Gjermani, Austri, Poloni, Rumani, Greqi, Itali etj. Te ne vetëm pas Luftës II Botërore u ngrit Muzeumi Etnografik i Tiranës. Përveç kësaj në tërë botën, ku më shumë e ku më pak, ka shoqata e institute të ndryshme që mirren pikërisht me studimin e folklorit.

Siç e thamë, folkloristika ka dy detyra kryesore: mbledhjen dhe studimin e materialit folklorik. Të dyja këto detyra kanë rregullat e ligjet e tyre, që duhen respektuar e zbatuar me përpikmëri.

Mbledhja e folklorit kërkon një përgatitje të gjithanshme. Folkloristi mbledhës duhet të ketë njohuri të mira të historisë, të gjeografisë, gjuhësisë, por edhe të muzikës, të koreografisë, të entografisë, të kostumografisë etj. Pa këtë përgatitje paraprake, ai do ta ketë të vështirë të kryejë si duhet detyrën e tij.

Karakteristika kryesore që duhet ta dallojë materialin e mbledhur është **besnikëria** me origjinalin. Është e domosdoshme që mbledhësi të mos verë dorë për të "redaktuar" apo "zbukuruar" apo edhe "spastruar" (ashtu siç ka ndodhur për fat të keq këto 50 vjetët e fundit në vendin tonë me folkloristët zyrtarë). Materiali duhet të pasqyrojë krijimin ashtu siç ai del nga goja e popullit, edhe me ato që mbledhësit mund t'i duken gabime gjuhësore etj.

Kur nisemi për të mbledhur një vepër folklorike në një fshat apo ambjent të caktuar, është e udhës të zbatohen disa kërkesa:

- 1) të njihemi paraprakisht me gjeografinë dhe konfiguracione fshatit apo të mjedisit ku shkojmë për të mbledhur;
- 2) të njohim në vija të përgjithshme historinë e atij fshati apo të asaj zone;

3) të njihemi paraprakisht me veçoritë gjuhësore (dialekt, e folme etj) të asaj zone:

4) të përpiqemi të krijojmë lidhje psikologjike e mirëbesimi me bartësin e folklorit që kemi marrë përsipër të rregjistrojmë:

5) mbledhjen mund ta bëjmë me shkrim ose me anë inçizimi, por në të dyja rastet duhet të jemi të kujdesshëm që mos të prishim spontaneitetin e bartësit, i cili mund të ruhet e të kontraktohet nëse ne mbajmë qëndrime zyrtare apo veprojmë përpara syve të tij duke dhënë e duke marrë me manjetofonin (për këtë është mirë që manjetofoni të mos jetë i dukshëm nga ana e bartësit, të fshihet nga sytë e tij):

6) është e domosdoshme që këngët të mblidhen si tekst dhe si melodi, sepse vetëm kështu, duke u paraqitur kjo simbiozë, paraqiten edhe vlerat e vërteta artistike, kompozicionale dhe metrike të materialit:

7) për çdo material të mbledhur të krijohet **pasaporta** e duhur ku shënohet: emri e mbiemri i bartësit nga mblidhet materiali: datëlindja e bartësit, arsimit i tij, gjendja e tij civile, nëse ka dalë ndonjë herë nga fshati dhe ku ka qenë, etj. Në fund të materialit të mbledhur, shënohet emri i fshatit apo qytetit dhe data e mbledhjes. Atje ku ka mundësi, mund të mirren edhe ndonjë fotografi. Duhet pasur kujdes se, nëqoftë që kënga është lidhur me ndonjë rit, të mirret shënim edhe riti dhe vendi që zë ajo këngë në të. Nëse është këngë historike apo trimërie etj, të mirret shënim, ashtu siç e di bartësi, fakti historik, apo ngjarja e trimërisë etj.

Është e udhës që në mbledhjen e materialit folklorik të marrin pjesë disa specialistë, të cilët kryejnë secili detyrën e tij: është mirë të jetë një mbledhës i tekstit të folur, një muzikolog, një koreograf (sipas rastit) apo një kostumolog etj. Me aparatet e tyre këta mund të filmojnë e të prodhojnë një material autetik, plotësisht besnik origjinalit.

Me anë të këtyre mbledhjeve, krijohen më pas përmbledhjet, koleksionet, albumet dhe deri te atlasat.

Faza e dytë përbëhet nga **studimi i materialit folklorik**. Edhe këtu vazhdon puna shkencore, e cila duhet të kryhet me seriozitet sipas metodave më të përparuara.

Nuk ka dyshim se analiza më e mirë kryhet nëpërmjet **metodës krahasuese**, duke venë ballë për ballë tradita të ndryshme për të nxjerrë në pah, nëpërmjet ngjashmërisë apo ndryshimeve, karakteristikat themelore apo primitive dhe ato që janë plotësuese e të dorës së dytë. Kjo procedurë, që e sheh folklorin si të dalë nga disiplina nënë siç është etnografia, na lejon të analizojmë traditat dhe të zbulojmë parimet e tyre themelore apo të zanafillës.

Sipas kësaj metode (kombinuar dhe me të tjera), për të zbuluar bërthamën themelore të një besimi, të një bestytie etj. mund të vepohet me anë dy veprimesh: veprimi i parë qëndron në zbërthimin e traditave në elementët e tyre përbërës: veprimi i dytë ka të bëjë me përqasjen e këtyre elementëve për të nxjerrë në pah ngjashmëritë apo ndryshimet. Për shembull, le të shënojmë me numrat 1,2,3,4 traditat që do të analizojmë dhe me a, b, c, d, etj, elementët që i formojnë. Nëse tradita 1 - a.b.c.d.e.f.; tradita 2 - a.b.c. d+g.h.; tradita 3 - a.b. + g.h.i.k dhe tradita 4 - g.h.i.l.m: është e qartë se 1.meqë nuk paraqet variacione, duhet konsideruar si përbërje e pastër dhe elementët e saj të gjithë rrënjësorë: 2. për shkak të variacioneve g.h. si e ndryshme